

מחשבות על השפעות הקורונה: מבוא לשיחה

החממה בעין שמר 12.6.20

יורם הרפז

אביטל ונעם ביקשו שאביע כמה מחשבות ראשוניות על הקורונה והשלכותיה כדי להתניע את המחשבות של חברי הפורום, המתכנסים מדי פעם בחממה ומנסים להציל את העולם – לא מפני וירוסים אלא מפני עצמו. אז אני זורק לחלל החממה כמה מחשבות ראשוניות בתקווה שיהוו נקודת מוצא למחשבות מפותחות יותר של החברים. הקורונה עשתה גם טוב; היא הכניסה לשימוש נרחב את טכנולוגיית הזום המאפשרת לי לדבר אתכם מירושלים. או שבעצם עשתה רע: אלמלא הזום אולי הייתי מגיע אליכם ונהנה מחברתכם... אז מה עשתה לנו הקורונה?

ג'ט-לג קוגניטיבי

אני חושב שהחוויה המיידית שלנו מהקורונה היתה שמתרחש כאן משהו מדהים שאנחנו לא מצליחים לתפוס; אנחנו לא מצליחים להסתנכרן עם המצב ההזוי (כאן המושגים המשומשים "מדהים" ו"הזוי" מתאימים) החדש; אנחנו בג'ט-לג קוגניטיבי. התהלכנו ברחובות שוממים – אתם במדרכות שוממות – מתקשים להבין "מה הולך כאן?"; אנחנו חיים בסרט, סרט דיסטופי. חוינו פער משונה בין התפיסה למציאות, בין החוויה להווייה. אנחנו לכאורה תופסים – מתפשטת מגיפה וירלית, צריך לשמור מרחק ולהסתגר בבתיים – אבל לא תופסים. התודעה נמצאת בדילי, לא מצליחה להכיל את המצב, להטמיע אותו, להשתלט עליו ולהפוך אותו, כמו בכל יום, למשרת הבלתי נראה שלה. המצב כאילו התמרד פתאום, התייצב מולנו ומסרב לקבל פקודות. במרד הזה הוא הפך משקוף לנראה, נראה זר, זר ומאיים. יש מצב שיש מצב – נוכח, מתריס, מפחיד – ואנחנו מבולבלים, לא יודעים מה עושים במצב כזה שבו המצב מנכיח את עצמו ומסרב להשתלב בתוכניותינו, להיאלם ולהיעלם...

דז'ה-וו היסטורי

מגפות, חשבנו, שייכות להיסטוריה. קראנו על מגיפות בעבר, למשל מגפת הדבר שכונתה "המוות השחור". היא החלה להתפשט בתחילת המאה ה-14 בערבות מונגוליה ומשם דרומה לסין, שבה היא קטלה כ-25 מיליוני בני אדם; משם היא נעה מערבה על ידי לוחמים מונגולים ועל ידי סוחרים בדרך המשי, וממנה באוניות סוחר לסיציליה, ומשם לשאר אירופה. 40 אחוזים מתושבי אירופה נכחדו; 60 אחוזים נכחדו בערים הגדולות; פריז, פירנצה, לונדון והמבורג התרוקנו מתושביהן. אוכלוסיית אנגליה קטנה מ-6 מיליון ל-2.6 מיליון.

קראנו גם כיצד החיידקים שהאדם האירופאי הביא אתו במאה ה-16 ליבשות אמריקה חוללו שם ג'נוסייד נורא. מי שהביס את שבטי הילידים ("אינדיאנים") בצפון אמריקה, את ממלכת האצטקים במרכז אמריקה, מקסיקו, ואת ממלכת האינקה בדרום אמריקה, פרו, היו החיידקים שהצבאות האירופאים הדלים הביאו אתם – חיידקי שפעת, אבעבועות שחורות, כולרה, דלקת ריאות ועוד. הכובשים, מחוסני העדר, הסיקו שאלוהים אָתם... אבל כל זה, כך חשבנו, הוא נחלת ההיסטוריה, אירועים שהתרחשו מזמן לאנשים נבערים שהיו תלויים בחסדיהם של חיידקים שהם לא ידעו על קיומם. אבל לנו?!... עם כל המדע והטכנולוגיה המתקדמים שלנו, עם הרפואה המודרנית, בתי החולים המצוידיים, הרופאים המקצוענים, החיסונים והנוגדנים שפיתחנו?!... בבת אחת הפכנו מאנשים השולטים בגורלם ומסתכלים בהתנשאות על העבר הנבער, לאנשים מבוהלים הממתינים להתרחשותו של איזה נס שיגאל אותם מוירוס שאת התנהגותו הם אינם מבינים. וירוס אחד קטן החזיר אותנו לימי הביניים, לעבר חסר אונים ואומלל. ההיבריס המדעי-טכנולוגי שלנו חטף מכה רצינית. צריך לחשב הערכה עצמית מחדש...

אפוקליפסה אקולוגית

בנפשנו השרויה בג'ט-לג קוגניטיבי ובדז'ה-וו היסטורי מתגברת החרדה שהמגפה היא רק להקת חימום למגפות נוספות, קטלניות יותר, של חיידקים פוסט-אנטיביוטיקה או וירוסים פוסט-מוטציה. ועם או בלי מגפות, ממתין לנו המופע הגדול, האסון האמתי, אסון מעשה ידינו: קריסה טוטלית של המערכות האקולוגיות, של הביוספירה. עידן האנתרופוקן שלנו עומד להסתיים בקרשצ'נדו אקולוגי של אחרית הימים, של קץ החיים, לפחות החיים האנושיים. הסביבה הטבעית שלנו, הפצועה, הגוססת – נוקמת. אחרי 200 שנות מהפכה תעשייתית שהתעללה בה – הזרימה שפכים מורעלים לאדמה ולים, פלטה גזי פחמן לאוויר, כרתה יערות והכחידה אלפי בתי גידול ומינים – היא מגישה לנו חשבון, חשבון כבד מנשוא. ייתכן שכבר מאוחר מדי; האקלים עומד להתייצב על נקודת איזון חדשה שבה לבני אדם לא יהיה מקום. הגאיה עושה reset ומעצבת כוכב חדש – נקי, מאוזן וצודק יותר, ללא המין האנושי היהיר והמטומטם שהרס אותה...

קתרזיס

ייתכן שמגפת הקורונה אומרת לנו מה צריך לעשות כדי להציל את החיים בכוכב שלנו, חיים פלאיים שהגיחו לפני כשלוש וחצי מיליארדי שנים בכוכב לכת קטן בשולי הגלקסיה. אולי המגפה הזאת תסתיים בקתרזיס – בהצלת העולם ברגע האחרון ובראשיתם של חיים אחרים. המגפה אומרת לנו שצריך לצאת מהלופ הצרכני; לסגור את הקניונים ואת שדות

התעופה – שני אתרי הצרכנות העיקריים שלנו. הדרך היחידה להציל את הביוספרה היא לצרוך הרבה פחות, לייצר ולשרוף הרבה פחות ולאתחל את החיים מחדש. צריך לעבור לאופן אחר של קיום, קיום שבו אדם אינו נמדד על ידי אחרים ועצמו ברכישות שלו – "מנצח מי שמת עם יותר צעצועים" – אלא ביצירות לו; לא במה שהוא לוקח מהעולם, אלא במה שהוא נותן לעולם – לסביבה, לחברה ולעצמו. חיים של צרכנות, כפי שסיפרו לנו הוגים רבים שהתבוננו בתדהמה ובבעתה בהתהוותו של האדם הצרכני, ההומו-קונסיומר, לאחר מלחמות העולם, הם חיים עלובים המכסים על ריקנות פנימית ואי-שקט תמידי. ההסתגרות בבתיים שהוירוס כפה עלינו – ההתכנסות, ההפנמה, השקט – הפגישה אותנו, או נתנה לנו הזדמנות להיפגש, עם עצמנו ואנשים הקרובים לנו. צצה לרגע אפשרות להיגמל מהחיים הצרכניים הראוותניים, להשתחרר מהדחף לרכוש את הסמטרט-פון הבא, את המכונית הבאה, טייפ עשר, טייפ עשרים... אולי צריך לקוות שהוירוס יישאר אתנו עוד קצת וייתן לנו זמן לפתח ולבסס אופן קיום אלטרנטיבי – צנוע, מופנם, מתחשב...

אז מה עשתה לנו הקורונה?

האם הקורונה עשתה לנו משהו משמעותי, חוללה שינוי מהמעלה השנייה, שינוי פרדיגמטי, בסדרי החיים שלנו, ביחסנו לעולם ולעצמנו, או שבקרוב נרוץ לקניונים ולאתרי האינטרנט לקנות מוצרים וחבילות תיור כדי לפצות את עצמנו על מה שהפסדנו? המגיפה של המאה ה-14 חוללה שינוי חברתי מבני. לאחר שהשורדים התאוששו מהטראומה, הם גילו שמצבם השתפר באופן מהותי. לאצולה, בעלת האדמות, היו חסרים ידיים עובדות, והיא שילשה את שכר האיכרים ושיפרה את תנאי עבודתם. התרחש שינוי מרחיק לכת במאזן הכוחות המעמדי. גם החיידקים שהאירופאים הביאו לאמריקות חוללו שינוי מהותי; הם חיסלו ציוויליזציות ישנות ופתחו לאירופה עולם חדש. האם הקורונה תחולל אף היא שינוי מבני, היסטורי, שינוי שממנו נתחיל לספור עידן חדש? אם הוירוס יחלוף או ייחלש, או אם ימצא לו בקרוב חיסון, המכונה הקפיטליסטית תתחיל לעבוד במלוא הקיטור – הנפט, הגז והחשמל – ולשווק לנו סחורות. אנחנו נשכח את התבהלה הווירלית שאחזה בנו ונחזור לאתרי הקניות, והכלכלנים והפוליטיקאים יחזרו להשתבח באחוזי הצמיחה ולהאיץ בהם. אבל אם הוירוס יישאר, או שיבואו וירוסים אחרים, ואנשים יחלו וימותו במספרים ניכרים, העולם יצטרך להיערך מחדש ויתחולל שינוי מבני בסדרי החיים...

פדגוגיה

הכלים הדיגיטליים גישרו על פני המרחק החברתי שהמגפה ציוותה עלינו. הזום אפשר לאנשים להיפגש בעבודה ובפנאי, למורים ללמד ולתלמידים ללמוד. לאחר שבוע-שבועיים של

שימוש מהוסס בזום, המורים והתלמידים השתלטו על הטכנולוגיה ולימדו ולמדו מרחוק. לאחר התנסות בהוראה ולמידה מרחוק, רוב המורים והתלמידים נוטים לחשוב שאין תחליף לנוכחות הישירה בכיתה, אבל יש תחליף חלקי, נגיד ללמד וללמוד מרחוק יומיים בשבוע, ובכיתות הגבוהות, לקראת בחינות הבגרות, אולי רוב השבוע. מורים גילו שההוראה בזום מתישה אבל מתישה פחות מהחזקת כיתה באופן רגיל. בזום קל יותר להשתיק תלמידים חצופים (שמים מיוט), ובזום תלמידים חצופים מאבדים מוטיבציה – חסר להם ההד הכיתתי, התשואות על הפרעה מוצלחת. בית הספר, כטריטוריה מוגדרת, בנויה ומגודרת, התגלה כלא הכרחי; אפשר להסתדר, לפחות באופן חלקי, בלעדיו. הדמיון החינוכי שלנו השתחרר מנחיצותו ההכרחית של בית ספר בנוי – כיתות, מסדרונות, חצר. הזום אמנם עושה בעיות וצריך שדרוג, אך נראה שהבעיה אינה טכנולוגית אלא ארגונית – צריך סדירויות חדשות כדי לאפשר הוראה ולמידה מרחוק; ויש גם בעיה מנטלית – התלמידים אולפו להתכנס בכיתות לפרקי זמן קצובים וללמוד שם תחת משטר של פיקוח; והמורים אולפו להחזיק כיתות באמצעות הוראה פרונטלית בכיתות. התלמידים אינם יודעים לנהל את הלמידה שלהם בעצמם, להיות לומדים עצמאיים; המורים אינם יודעים ללמד באופן יצירתי, בזמנים ובהרכבים שונים. שוב, אם הירוס יעלם מסיבה כזו או אחרת, בית הספר ישתקם ויחזור לעצמו, אולי בכוחות מחודשים: בעקבות סגירתו לפרק זמן הוא זכה להערכה מחודשת ועורר געגועים. פה ושם יזמזמו הוראה ולמידה מרחוק, אבל בית הספר ישתקם ויוכיח שוב את כושר ההישרדות העצום שלו. אבל אם הירוס יתמיד או שקרובי משפחה שלו יגיעו לעזור, יהיה צורך להמציא בית ספר חדש, וירטואלי, מבוסס על למידה עצמאית, הנעה פנימית, סקרנות, העזה, יצירתיות – כל מה שהחינוך מדבר עליו בעשורים האחרונים אך מנטרל באמצעות בית הספר. אבל עדיף לעשות חינוך אחר, חינוך המטפח לומדים עצמאיים, לא בלחצם של מצבי חירום, אלא משום שהגיע הזמן לעשות חינוך כזה. החממה של משפחת גבע ושותפיה מראה את הכיוון...

"הסיפור הגדול הבא"

"מה הסיפור הגדול הבא?" שאל אביטל בפנייה שלו לדוברים הבוקר. הדתות, ששלטו בתרבות במשך אלפי שנים, הטמיעו בהן דפוס מחשבה יסודי: גאולה נקנית בייסורים; אם יש ייסורים יש גאולה באופק. "הסיפור הגדול הבא" הוא הגאולה, לפחות הגאולה הפדגוגית, שרבים מצפים לה לאחר ייסורי הקורונה ושיבוש החיים הבית-ספריים. רבים מייחלים לכך שבקרוב, בעקבות המגפה, החינוך המדשדש ימצא וימציא נרטיב עתיר השראה ויתמלא באנרגיות חדשות. אבל ההיסטוריה לא קונה את הסיפור הדתי הזה של ייסורים = גאולה. בהיסטוריה יש הרבה מאוד ייסורים ומעט מאוד, אם בכלל, גאולות. כלומר, בהחלט ייתכן

שהחינוך לא ימצא וימציא שום סיפור מעניין בעקבות הקורונה וימשיך לדשדש בשלו. אגב, גם הסיפור שסיפרתי כאן נכנע לאותו דפוס מחשבה דתי: הגאולה נמצאת במגיפה עצמה, היגגתי, והיא מלמדת אותנו כיצד יש לחיות. אבל אם ללמוד מההיסטוריה, האנושות לא תפיק גאולה מהמגפה הזאת וגם החינוך לא יפיק ממנה את "הסיפור הגדול הבא". ובכל זאת, בנימה אופטימית לקראת סיום, קצת גאולה. הצעתי לאביטל ולנעם סיפור חינוכי גדול: "היסטוריה גדולה", Big History – תוכנית לימודים שפיתח דיוויד כריסטיאן האוסטרלי ונתמכת על ידי ביל גייטס. התוכנית מלמדת את הסיפור הגדול ביותר שאפשר לספר – מהמפץ הגדול עד העתיד הנראה לעין; 14 מיליארד שנים, מהנקודה הסינגולרית והמפץ הגדול אל הקוסמוס האינסופי ואל עתיד החיים בכדור הקטן שלנו. לסיפור הזה יש אפקטים חינוכיים: הוא מעורר צניעות קוסמית נוכח גודלו הבלתי נתפס של היקום; פליאה פלנטריות נוכח נס היווצרותם של תנאים מאפשרי החיים בפלנטה הקטנה שלנו, וחרדה פלנטרית נוכח שבירותם ותלותם במעשינו; סולידריות ביולוגית נוכח הדמיון הגנטי שלנו עם בעלי חיים אחרים, וסולידריות הומנית נוכח הכמעט-זהות הגנטית שלנו עם בני האדם האחרים. אני חושב שכדאי לפרוס את הסיפור הקוסמי-פלנטרי הזה של "היסטוריה גדולה" מעל לחממה וליצור אפקט חממה חיובי, אפקט שינחה ילדים ומבוגרים לחיים ראויים – חיים מספקים ומקיימים.